

Александар В. МИЛЕТИЋ
Институт за новију историју Србије

ПРИЈЕМ ДЕЛЕГАЦИЈЕ БРИТАНСКИХ ЛАБУРИСТА КОД МАРШАЛА ТИТА У ОКВИРУ ЊИХОВЕ ПРВЕ ПОСЕТЕ ЈУГОСЛАВИЈИ, 1950. ГОДИНЕ*

Разилажење Југославије са СССР-ом 1948. године представљало је важну историјску прекретницу и оставило дубоке последице на даљи развој југословенске спољне политике. Овај политички сукоб довео је Југославију у веома сложену ситуацију. Млада социјалистичка држава изненада се наша у спору с великом и моћном светском силом, која је до тада представљала њен узор у политици, идеологији и друштвеном уређењу. У новонасталој ситуацији требало је водити битку и на политичком и на идеолошком пољу. Спољнополитичка ситуација је за Југославију значила изолованост. Са Истоком су везе биле покидане, а са Западом на који је ситуација све више упућивала још нису биле изграђене.¹

Југославија се почела приближавати Западу. Односи са комунистичким партијама земаља Западне Европе објективно нису били могући због њихове политичке оријентације ка Информбироу, док би дубље везе са десним политичким опцијама биле, у већ ионако великој антијугословенској пропаганди са Истока, идеолошки и политички сувише компромитујуће. Тако се као главна политичка и идеолошка спона у све већој потреби за налажењем савезника међу западним силама, наметала западноевропска левица. Једна од најугледнијих парламентарних политичких партија леве оријентације у Европи била је несумњиво Лабуристичка партија Велике Британије. Како неки аутори запажају, Лабуристичка партија је била „народна странка“, лева политичка групација широког спектра која је у своје редове укључивала „људе различитих политичких убеђења“ (либерале, хришћанске социјалисте, марксисте и др.).² По томе се и разликовала од осталих

* Овај рад је настао у оквиру пројекта: „Срби у југословенском и међународном контексту“, бр. 47027.

¹ О овој теми детаљније видети у: Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, Београд 1988, стр. 195–262; Darko Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi s velikom silama 1949–1950*, Загреб 1988, стр. 23–36.

² Волтер Лакер, *Историја Европе 1945–1992*, Београд 1999, стр. 56.

европских социјалистичких и социјалдемократских партија, а посебно од комунистичких због одсуства „доктринарне чистоте“ и демократске ширине за придобијање чланова различитих опција. Чврсто везана за традицију британског парламентаризма и демократије, Лабуристичка партија својим начином деловања и политичком праксом није изазивала превелико одушевљење и очекивања европских левичарских и револуционарних опција.³ Међутим, уживала је велико поштовање и углед у страним земљама.⁴ У периоду од 1945. до 1951. године Лабуристичка партија је била на власти у Великој Британији. За то време у Великој Британији је дошло до низа значајних социјалистичких реформи, пре свега замашне национализације (рудници, челичане, електрична енергија, друмарина, јавни саобраћај, железница и др.) и реформи социјалне заштите и здравственог система.⁵ Због ових социјалистичких мера Лабуристичке партије, Велика Британија је у овом периоду за Југославију идеолошки можда била и најприхватљивији политички партнер са Западом.

Политичко приближавање и југословенска сарадња са Западом били су у том периоду јасна чињеница и објективно предвиђање западних представника у Југославији. Југословенско вођство је крајем 1949. године изнело и јасне спољнополитичке смернице у том правцу. Уз дозу опреза да се Југославија „превише не веже“ за западне државе, одлучено је да се ради на развијању политичких односа са „што ширим кругом западних земаља“, пре свега на пољу дипломатске и економске сарадње.⁶ Посебан нагласак стављен је на развијање сарадње с левицом, односно са „међународним радничким покретом“. О томе Чедомир Штрбац пише: „... Овом приликом указано је такође да и у међународном радничком покрету треба наступати као самостална снага, с циљем да се развију симпатије према Југославији... Наглашено је, исто тако, као потребно и јачање активности у развијању веза са свим прогресивним демократским покретима у свету, и то не на линији некакве нове интернационале, већ на основама равноправне демократске сарадње.“⁷ Југословенски комунисти су своју, несумњиво преку потребу повезивања са Западом, тумачили на

³ Исто; Волтер Лакер о томе пише: „Револуционари су је сматрали типичном реформистичком партијом, безбојном, без правца и перспективе, чији је циљ да... створи социјалистичку државу а не и социјалистичко друштво“.

⁴ Исто, 56–57; Анализирајући Лабуристичку партију, Волтер Лакер износи закључак: „... Лабуристичка партија је била пример покрета који обједињује демократију, парламентарну акцију и друштвену правичност. Социјалдемократске партије с континента нису имале толико успеха, а комунисти су заговарали социјализам без демократије...“

⁵ Исто, 55–64.

⁶ Čedomir Štrbac, „Britanski laburisti u Jugoslaviji 1950“, *Jugoslovensko-britanski odnosi, Yugoslav-british Relations*, saopštenja sa okruglog stola, održanog 23–25 septembra 1987. godine u Kragujevcu, povodom 150 godina od dolaska prvog britanskog konzula u Srbiju, (ur. dr Petar Kačavenda), Beograd 1988, str. 332–333, (даље: Štrbac, *n. d.*).

⁷ Исто, стр. 333.

специфичан начин, „борбом за масе“. У том погледу, као својеврсно идеолошко оправдање нужне сарадње са западним политичким чиниоцима наводимо речи Едварда Кардеља: „... Борећи се за масе, ми не треба да се ограничавамо само на комунистичке масе и на напредни покрет, него треба да идемо што више у ширину. Штавише, ми данас не треба да правимо битну разлику између бирократизованог руководства једне комунистичке партије и једног руководства социјалдемократске партије. Ми треба да се боримо за масе одоздо и једне и друге партије, против политике и једног и другог руководства.“⁸ Поред наведеног, важно је нагласити и чињеницу да су југословенски комунисти имали најразвијеније политичке и дипломатске везе управо са Великом Британијом, које су датирале још из времена Другог светског рата.⁹

Југословенско државно и партијско руководство предузело је 1950. године иницијативу за успостављање везе са Лабуристичком партијом Велике Британије, упутивши позив британским лабуристима да посете Југославију. До реализације посете дошло је у периоду од 7. до 19. септембра 1950. године. Чланови делегације Лабуристичке партије били су: председник Извршног комитета Сем Вотсон, генерални секретар Морган Филипс и члан Извршног комитета Хенри Ерншоу. Посета је била на партијском нивоу.¹⁰ Важно је напоменути да је ова посета представљала прву званичну посету једног представника западноевропске левице Југославији. То је истовремено значило и важан корак у успостављању веза са осталим представницима левице из западноевропских земаља, као и у развоју југословенско-британских односа.¹¹

Боравак британских лабуриста у Југославији био је веома садржајан. Њихова делегација је за то време посетила три највећа града Југославије, Београд, Загреб и Љубљану, неколико мањих места и бројне друге објекте у земљи (фабрике, затвор у Сремској Митровици и др.). Сусрети с највишим државним, партијским и политичким представницима организовани су у

⁸ Исто.

⁹ Исто, стр. 334.

¹⁰ Делегација британских лабуриста је била састављена од тренутно највиших функционера странке, без оних који су обављали важне државне функције, као тадашњи лабуристички лидер Клемент Атли који је у то време вршио функцију премијера Велике Британије. Са југословенске стране лабуристе су примили највиши државни званичници, који су истовремено били и највиши партијски представници, што свакако треба тумачити тиме да у Југославији није била јасно раздвојена партијска од државне власти.

¹¹ Štrbac, n. d, str. 331.

¹² Архив Југославије (АЈ), 507/ IX, ЦК СКЈ, Комитет за међународне односе и везе (КМОВ), Велика Британија (ВБ), 133/II-1, Састанак чланова Извршног одбора НФ Југославије са делегацијом Лабуристичке странке Велике Британије, одржан 8. и 9. септембра у Београду.

¹³ АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, ВБ, 133/II-1, Састанак чланова Извршног савета Народног фронта Југославије са претставницима Лабуристичке странке Велике Британије, одржан 15. IX 1950. г.

више наврата: 8, 9.¹² и 15. септембра¹³ одржани су састанци са представницима Извршног одбора Народног фронта Југославије (Милован Ђилас, Моша Пијаде, Борис Кидрич, Благоје Нешковић, Ђуро Салај и др.), док је 18. септембра¹⁴ представнике Лабуристичке партије примио маршал Југославије и председник Народног фронта Јосип Броз Тито. На поменутиим састанцима главне теме разговора биле су економија и привреда (питање либерализације), систем власти и питање демократизације, синдикати, животни стандард, спољна политика, питање слобода, казнена политика, југословенско револуционарно искуство и др.

Треба напоменути да су разговори отпочели и трајали у изразито пријатељској атмосфери, са обостраним разумевањем за политичке и друштвене прилике, као и великим степеном толеранције по питању различитих путева у социјализам. Представници лабуриста су се углавном занимали за функционисање политичког система у Југославији, посебно за организацију и деловање Народног фронта. На ова питања са југословенске стране одговарао је Милован Ђилас. Разговори на ову тему показују различите приступе британских лабуриста и југословенских комуниста питању демократије и функционисања демократског политичког система. На лабуристичко постављање проблема „односа једнопартијског система и могућности демократије“, југословенски комунисти супротстављају концепцију Народног фронта „као особеног облика политичког организовања и масовног политичког активизма.“¹⁵ Постављана су и питања из домена привреде на која је одговарао Борис Кидрич као и низ других питања која су се тичала разних друштвених и политичких тема. Овом приликом је покренуто и питање економске помоћи Југославији. Са представницима Народног фронта одржан је још један састанак (15. септембра) коме је председавао Моша Пијаде.

Јосип Броз Тито примио је делегацију британских лабуриста 18. септембра. Састанку су присуствовали Сем Вотсон, Морган Филипс и Хенри Ерншоу са британске и, поред Тита, Милован Ђилас, Борис Кидрич и Владимир Дедијер (у функцији преводиоца) са југословенске стране. На овом сусрету вођене су стенографске белешке разговора, које овом приликом прилажемо као грађу.¹⁶

Основна питања око којих се разговор водио била су: привреда и привредне тешкоће са којима се Југославија суочавала, капиталне инвестиције, функционисање радничког самоуправљања, питање демократије и давање слободе појединцима и спољна политика у светлу актуелних догађаја око

¹⁴ АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, ВБ, 133/II-1, *Разговор маршала Тита и претставника енглеске Лабуристичке странке, Београд 18. септембра 1950.*

¹⁵ Štrbac, *n. d.*, str. 335–336.

¹⁶ АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, ВБ, 133/II-1, *Разговор маршала Тита и претставника енглеске Лабуристичке странке, Београд 18. септембра 1950.*

избијања Корејског рата. Британске лабуристе је занимао одговор на питање да ли је привредна и економска либерализација у Југославији трајан или првремени, тј. политички потез југословенског вођства, правећи притом алузију на Нову економску политику (НЕП) у СССР-у после револуције. Тито је негирао да постоји било каква сличност између НЕП-а и југословенске реформе, односно да не постоје никакве намере да се уведу капиталистички елементи у привреду, супротстављајући томе управо започето изграђивање радничког смоуправљања, као изворне и аутентичне мере увођења социјализма.¹⁷ Посебно је важан део документа у којем лабуристи постављају питање слободе појединца, односно функционисање демократије као система. Овде се могу јасно видети различити погледи по питању концепта демократије и поимању демократског система између британских лабуриста и југословенских комуниста. Док Британци инсистирају на слободи појединца као најважнијем сегменту и темељу демократског поретка (демократског поретка западног типа у чијим оквирима они делују), испитујући могућност евентуалног „престројавања“ југословенског система у том правцу, Тито на то одлучно одговара аргументима да југословенско друштво није развијени систем и да је за одржање реда потребна дисциплина, остављајући неодређено евентуалну могућност демократизације у будућности. Међутим, главну разлику у природи идеологије и политике југословенских комуниста и британских лабуриста треба тражити у констатацији Јосипа Броза Тита да он читаву земљу види као једну школу и да је у њој неопходан изврстан степен дисциплине уз важну напомену која гласи: „Ми у њој преваспитавамо људе.“¹⁸ Овим је Тито, недвосмислено јасно, ставио на знање гостима из Велике Британије да југословенско руководство није спремно да прихвати да већ изграђени једнопартијски државни поредак претвори у плуралистичку демократију западног типа, да југословенски партијски и државни врх формиран у оквирима стаљинизма, ипак, изграђује једно идеолошко друштво. Међутим, истакнуте су и специфичне околности под којима је југословенско друштво настало, околности рата и револуције, које су Британци уважили и дали занимљив предлог да југословенски модел постане пример азијским земљама у развоју. Питање спољне политике дотакнуто је у светлу актуелних догађања у Кореји. По овом питању Тито је био недвосмислен и врло јасно је указао на југословенску политику неутралности, уз залагање за борбу за мир.¹⁹ Овде је Британцима наглашена будућа југословенска политика неутралности, а тиме и опредељење за независност. На крају разговора у међусобним здравицама обе стране су позвале на даљу сарадњу, а лабуристи су упутили и позив Народном фронту да посети Велику Британи-

¹⁷ Исто.

¹⁸ Исто.

¹⁹ Исто.

ју.²⁰ Важно је нагласити да лабуристи овом приликом не упућују позив Комунистичкој партији Југославије.

Из документа се стиче утисак да је делегација британских лабуриста имала политички опрезна, али јасно формулисана питања, која су повремено за југословенско руководство била и провокативна. Јосип Броз Тито је у разговору показао висок степен политичке и дипломатске вештине и такта, уз јасне и политички пажљиво формулисане одговоре. Са југословенске стране запажа се извесна нетактичност Милована Ђиласа, поготово његова наглашена самоувереност у тумачењу идеолошких питања која Британцима нису била уверљива и на шта су реаговали хладнокрвно, па и са извесном дозом ироније. То се може приметити кроз речи здравице Сема Вотсона којима је упутио позив Народном фронту да посети Британију, а не КПЈ: „И баш због те чињенице што смо ми третирани као интелегентна људска бића (иако ми никад нисмо читали Маркса, ми га ипак знамо), баш због тога ми желимо да изразимо нашу најдубљу захвалност Извршном одбору Народ-ног фронта, а надамо се да ће резултат наше посете бити једна реципрчна посета представника Фронта Енглеској.“²¹

²⁰ Исто.

²¹ Исто.

/стенографске белешке/

РАЗГОВОР МАРШАЛА ТИТА И ПРЕТСТАВНИКА ЕНГЛЕСКЕ ЛАБУРИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ²²

Београд, 18. септембра 1950.

Данас у 18h маршал Тито примио је претставнике енглеске Лабуристичке партије, претставника Сама Ватсона²³, секретара Моргана Филипса²⁴ и члана извршног комитета Хари Ерншоа.

Пријему и разговору присуствовали су министри Савезне владе Борис Кидрич и Милован Ђилас, преводио Владимир Дедијер.

После упознавања и поздрава, маршал Тито је упитао госте како се осећају у нашој земљи и да ли имају много ствари да критикују. Г. Ватсон је одговорио да су задовољни пријемом, да су посетили Загреб, Љубљану и друга места и да, као и у свакој другој земљи, и код нас има ствари које се могу критиковати. Напоменуо је да г. Филипс није био у Љубљани.²⁵

²² Архив Југославије (АЈ), 507/ IX, ЦК СКЈ, Комитет за међународне односе и везе (КМОВ), ВБ, 133/II-1, *Разговор маршала Тита и претставника енглеске Лабуристичке странке, Београд 18. септембра 1950.*

²³ **Сем Ватсон (Samual „Sam“ Watson, 1898-1967)**, британски лабуристички политичар и синдикални активиста. У младости радио као рудар. Између два светска рата био је познат као синдикални активиста рударских радника у родном Дурхаму. После рата постао је Генерални секретар Националног сюза рударских радника 1945-1963. У британској Лабуристичкој партији био је на дужности председника Извршног комитета 1949-1950. Одликован орденом и витешком титулом 1946. Умро је 1967. у Дурхаму.

²⁴ **Морган Филипс (Morgan Walter Phillips, 1902-1963)**, британски лабуристички политичар. У младости радио као рудар. Генерални секретар британске Лабуристичке партије 1944-1961, и први председник Социјалистичке Интернационале 1951-1957. У периоду између два светска рата био је веома активан политичар и представник Лабуристичке партије. После рата имао значајну улогу у политичком животу Велике Британије и Лабуристичке партије. Умро је 1963.

²⁵ Делегација Лабуристичке партије Велике Британије боравила је у Југославији од 7. до 19. септембра 1950. године. Представници британских лабуриста допутовали су на југословенски позив. Била је то прва званична посета једне социјалистичке политичке партије са Запада Југославији у послератном периоду. Неки аутори сматрају је веома важном у спољнополитичком животу тадашње Југославије и у успостављању југословенско-западних политичких веза. Делегати Лабуристичке партије посетили су Београд, Загреб и Љубљану, као и друга места у земљи, затвор у Сремској Митровици итд. Разговори су вођени са представницима Извршног одбора Народног фронта у три наврата, 8. 9. и 15. септембра, и са маршалом Титом 19. септембра. Током посете, поред Тита, југословенски саговорници британским лабуристима били су државни и партијски функционери Милован Ђилас, Моша Пијаде и Борис Кидрич.

Филипс: Видели смо прилично индустрије, видели смо и народ, а поред тога био сам, први пут у животу, и у затвору. Радујем се да сам и то видео.

Билас: Били су у Сремској Митровици, у казненом заводу.

Филипс: За ово кратко време што смо овде стекли смо врло јасан преглед живота у Југославији. Природно, као посетиоци из једне стране земље, били смо изненађени извесним стварима. То је нормална чињеница, то се дешава сваком странцу, сваком страном госту у страниој земљи, зато што обично не остаје дуго у једној земљи и извесне ствари не прати до њиховог корена тако да би могао схватити њене узроке. Али нас посебно занима једна ствар и било би нам драго ако би нам Маршал хтео дати објашњење.

Тито: Врло радо.

Филипс: Политика је доста компликована ствар и човек треба да зна примити ударе који се у политици примају. Ми смо, као и ви, били жртве узајамних удараца у политици која се водила у свету. Као што сам објаснио другу Биласу и осталим друговима²⁶, ми смо једна социјал-демократска партија која је изникла из других основа. Ја бих молио да нам дате одговор на ово питање. Нас интересује који је био ваш перспективни циљ и зашто сте упутили позив Лабуристичкој партији, зашто сте баш нас позвали да посетимо Југославију? То је прво питање.

Друго питање које нас интересује односи се на озбиљан проблем суше у вашој земљи.²⁷ Ми смо се овде упознали са тешкоћама тог питања и ми смо њих потпуно свесни. Нас чуди како ћете ви моћи да одговорите својим обавезама у погледу испоруке пољопривредних производа, на пример Шведској, којој према уговору морате да излиферујете, не знам до кога рока, 4,5 хиљада вагона кукуруза?

Треће питање које нас интересује јесте питање ваше привреде и либерализације у економији.²⁸ Нас нарочито интересује да ли је то једна трајна ваша оријентација, или само привремена операција, да ли је то нешто слично НЕП-у у Совјетском Савезу²⁹ који је на то био приморан, или је то

²⁶ Састанак одржан 8. септембра (АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, ВБ, 133/II-1, *Састанак чланова Извршног одбора НФ Југославије са делегацијом Лабуристичке странке Велике Британије, одржан 8. и 9. септембра у Београду.*)

²⁷ Мисли се на сушу која је погодила Југославију 1950. године.

²⁸ Мисли се на либерализацију у односу на претходну економску политику која је била идеолошки ригидна и по угледу на совјетску.

²⁹ Мисли се на Нову економску политику (НЕП) у СССР-у након политике тзв. револуционарног „ратног“ комунизма за време револуције и грађанског рата у Русији 1917-1922. НЕП је представљао попуштање ригидне идеолошке привредне политике большевика услед снажне сељачке опозиције и увођење појединих капиталистичких елемената у привреду. Дозвољене су извесне приватне економске активности и иницијативе уз пратеће олакшице

свесно дело Партије која се одлучила да тим путем иде даље, узимајући га као оријентацију?

Четврто питање је мање и односи се углавном на тешкоће које имате у вези са сушом, поготову у погледу стоке. Да ли ће то утицати на снижење животног стандарда код вас, нарочито с обзиром на перспективу увоза?

То су питања која су нама у вођеним разговорима још остала непотпуно јасна и ми смо хтели да их поставимо Вама лично, а затим ћемо говорити о другим стварима.

Тито: Позив који смо вам упутили да дођете код нас у вези је с нашим општим ставом у погледу доласка напредних људи који хоће да се на лицу места, у нашој земљи, увере о суштини нашег уређења, упознају с нашим напорима и истином о нама.³⁰ Ми сматрамо Лабуристичку партију за највећу радничку организацију у Европи данас. Ми сматрамо да представници те партије могу овде врло објективно да виде ствари и да схвате о чему се заправо ради. Тиме ће нама много помоћи. Мислим да ће најкомпетентнији бити они који се налазе на вођству Партије. Баш зато сам ја у почетку и рекао, онако у полушали, да ли сте шта видели и да ли имате шта да критикујете. Али, ја мислим на то озбиљно. Ми немамо шта да кријемо, ми знамо и свесни смо слабости и недостатака који још постоје код нас. Многе ствари ми, разуме се, настојимо и настојаћемо да исправимо, али с обзиром на тешкоће које нам се чине са стране источних земаља, ми нисмо могли до данас многе ствари да изведемо и остваримо онако како смо желели.

На пример, данас се овде поставља питање суше, питање пада животног стандарда код нас. Ја сам разумео да госте овде забрињава да код нас може доћи до пада животног стандарда. Могу одмах рећи да ми имамо много тешкоћа и да ћемо вероватно морати да се одрекнемо да много шта увеземо за капиталну изградњу, да бисмо у првом реду осигурали исхрану нашег становништва. Кукуруз је међу производима који су највише пострадали од суше и биће откуп смањен на минимум, тако да ћемо морати да извршимо неке старе обавезе у погледу извоза. У првом реду морамо водити рачуна о нашем становништву и морам да кажем да ћемо ми, упркос свих тешкоћа, организовати исхрану нашег становништва, тако да с постојећим средствима која имамо у својој земљи не доспемо у кризу-како може

(пореске олакшице, отварање тржишта итд.). НЕП ће касније представљати политичку подлогу за будуће опозиционе активности у СССР. Британска блага политичка провокација је овде врло јасна, с обзиром на тадашње југословенско политичко, па и идеолошко удаљавање од СССР-а.

³⁰ Југословенско-совјетски политички сукоб се у то време ближи врхунцу, а сама Југославија је стајала пред опасношћу угрожавања суверенитета од стране СССР-а. Такође, Југославија се тада суочава и са негативном политичком пропагандом на Западу.

да изгледа онима који дођу са стране. Ми ћемо успети да исхранимо становништво овогодишњом жетвом.

Ја то говорим на основу опште ситуације нашег фонда за прехрану становништва. Није искључено да ће то бити мало горе него што ми то сада претпостављамо, што се тиче кукуруза, али ако се буде радило о томе да треба да подмиримо оно што недостаје-ми ћемо то морати да подмиримо из иностранства и то ће бити оно што ће реметити мало наш план увоза машина итд. Међутим, кад кажем да се то неће одразити нарочитим последицама на животни стандард, то не значи да се то не одражава уопште у погледу нашег Петогодишњег плана, јер је наш Петогодишњи план предвидео да наш животни стандард расте брже него што је досад био случај. Свакако да ми ту не можемо задржати онај темпо дизања животног стандарда као што је био предвиђен Петогодишњим планом баш због тих елементарних, па и економских тешкоћа које смо имали последње две године. Код нас је било предвиђено да изградња социјализма иде таквим темпом, да се паралелно с капиталном изградњом диже, без обзира на наше велике потребе у погледу увоза, и животни стандард. Али, то ми нећемо моћи да остваримо у првом Петогодишњем плану као што је било замишљено.³¹

Што се тиче наше привредне демократизације, како је г. Филипс назвао, не бих се могао сложити с тим да то има било какве везе с НЕП-ом, јер је то нешто сасвим друго. НЕП је био једна потреба изникла из послератног комунизма, да би се омогућио поново даљи напредак у изградњи социјализма у Совјетском Савезу. Морало се ићи корак назад, тојест дозволити капиталистичким елементима да учествују као приватни. Код нас није тај случај, код нас се у социјалистичкој изградњи иде напред. Иде се споро, али се иде напред. Наша демократизација социјалистичке привреде, давање

³¹ Услед притисака СССР-а и његових сателита Југославија се у ово време налазила пред озбиљним привредним и економским искушењима. Титова објашњења зато треба сагледати у контексту актуелног политичко-економског заокрета Југославије. Петогодишњи план обнове и изградње земље, донешен 1947. по узору на сличне планове који су постојали у СССР-у, све је мање доносио резултате. Иако је југословенско руководство после сукоба са СССР-ом 1948, у 1949. години још увек инсистирало на политичко-идеолошкој правоверности, већ јануара 1949. долази до ревидирања економске политике првог Петогодишњег плана, у много чему преамбициозне и нереалне, а поготово неизводиве у условима економске блокаде са Истока и још увек неразвијених веза са Западом. У новонасталој ситуацији југословенско руководство окренуло се политици „стегања каиша“, односно окретању сопственим снагама, смањењу инвестиција и општој мобилизацији људских и материјалних ресурса земље. Упркос великим напорима државног руководства и народа, реализовање плана је наилазило на низ тешкоћа: недостатак сировина, велики расходи, заостала технологија, суша, проблем исхране становништва, економска блокада итд. Овде се види Титово сагледавање немогућности реализовања политике Петогодишњег плана и наговештај његовог напуштања, које ће уследити већ наредне године. Треба нагласити да је ово време политичко-економског „раскршћа“ Југославије, односно време у којем се напушта совјетски модел развоја, а нови југословенски модел је тек у изградњи.

фабрика радницима један је корак даље у социјалистичкој изградњи и не само један мали корак, него велики, крупан корак, какав још ни једна земља, па ни Совјетски Савез који је у првом реду био дужан, није успела учинити. То није због тога што бисмо ми желели да постигнемо какав пропагандистички ефекат у односу на Совјетски Савез и друге социјалистичке земље, него је логична последица наше консеквентности у изградњи социјализма и ми сматрамо да ће ово давање фабрика радницима бити огроман прилог и за ојачање продуктивности рада, организованости рада, једном речју за развитак продуктивних снага, и то у великој мери, -што не би био случај да то нисмо учинили. Утолико, дакле, то нема везе са НЕП-ом. Све то без обзира на чињеницу што смо ми свесни тешкоћа у тој првој фази, док се радници не науче управљати предузећима. Мислим да је гостима већ довољно објашњен тај систем, па нећу понављати те ствари детаљно.³²

Филипс: Да.

Ћилас: То има трајан карактер.

Филипс: Ја захваљујем друговима што су нам детаљно објаснили ту ствар, а нарочито другу Кидричу, који нам је уз то истовремено објаснио и вашу борбу за подизање животног стандарда, односно за одржавање овог животног стандарда.³³ Мене нарочито интересује питање, с обзиром на чињеницу да ћете ви морати да увозите један део предмета прехране, као маст, шећер итд, што ће се одразити на ваш други увоз, као на пример сировина за фабрике, -како ћете ви успети да не будете приморани да смањите број радника у својим фабрикама?

Тито: Смањење наше радне снаге не долази уопште у обзир, јер ми овде и следеће године завршавамо неколико нових фабрика. Те нове фабрике имају већи део сировина у земљи, тако да се питање увоза сировина не поставља у тако оштрој форми као што би неко мислио. И не само да нећемо имати беспослених радника, него се чак поставља и проблем недостатка радне снаге за те нове фабрике које ће бити стављене у покрет.³⁴

³² Тито овде јасно и отворено указује на нови политички пут Југославије у изградњи социјалистичког друштва, одвојеног од политике СССР-а и његових сателита, који ће се у наредном периоду реализовати.

³³ Разговор са Борисом Кидричем вођен у оквиру састанка одржаног 8. септембра (АЈ, 507/IX, ЦК СКЈ, КМОВ, ВБ, 133/II-1, *Састанак чланова Извршног одбора НФ Југославије са делегацијом Лабуристичке странке Велике Британије, одржан 8. и 9. септембра у Београду.*)

³⁴ Титов оптимизам по овом питању није био безразложен. У периоду 1950-1952. у Југославији је саграђен велики број фабрика и других инфраструктурних објеката: висока пећ у Сиску, челичана у Гуштању, фабрика шамота у Аранђеловцу, хидроцентрале Винодол, Слап Зете, Мосте, термоелектрана Велики Костолац, аутопут Београд-Загреб итд.

Филипс: Да ли код вас има неких индустријских грана које су потпуно зависне од увоза?

Тито: Нема потпуно зависних, иако увек понешто треба.

Али у вези са овим о чему смо говорили хтео бих да кажем још нешто. Ми смо већ одредили један просек, један плафон по питању радне снаге, то јест неће се социјалистичка структура мењати у тој ситуацији онако како је било предвиђено Петогодишњим планом, а за ово што сад постоји у предузећима, у продукцији, са још извесним повећањем, разуме се не великим, ми имамо мање више обезбеђену исхрану, са додатком неког увоза, -као што сам већ рекао, -тако да ми усклађујемо мењање социјалне структуре с нашим општим фондом за обавезну прехрану становништва. Али, сада се ради о помоћи настрадалим крајевима, као што су Далмација, Црна Гора, Лика, које је суша-а то је оно неподвижено-потпуно погодила. У тим крајевима је сељачки елемент. То је основна тешкоћа за нас.

Ватсон: То ће несумњиво утицати и на тржиште, јер баш ти крајеви неће моћи да дају своје производе, кукуруз и друго. Каве ће бити последице тога?

Тито: Сад, ти крајеви нису никада могли нарочито давати на тржиште, него су донекле себе снабдевали. Неће се, дакле, изгубити то што би они дали на тржиште, него се ради о томе што они неће моћи сами себи дати, и што ће морати да се да њима а што ће на тај начин изостати с тржишта.

Филипс: Наша земља увози сточну храну и за нас је то врло важно. У односу према Великој Британији ви сте имали извесне обавезе у погледу извоза кукуруза. Те обавезе још нису у потпуности извршене, а ви сте у међувремену већ закључили уговор са Шведском /пре месец дана/. Да ли сте онда већ узели у обзир те елементе суше, па и поред тога већ закључили уговор о извозу у Шведску?

Тито: Онда још нисмо имали тачан преглед последица суше. Јер онда је била пала добра киша која је давала изгледе да ће се ситуација поправити. Нажалост, после тога је поново настала суша.

Филипс: Још једно питање које нас интересује, уколико бих могао да га поставим. То је питање спољне политике. Ја сам с великим интересовањем овде читао неколико пута говор који је Маршал одржао у априлу месецу у Скупштини и видео сам да сте ви у њему нарочито подвлачили независност Југославије.³⁵ То су исто тако истицали и другови Ђилас и Кидрич у својим излагањима. Нарочито је друг Ђилас подвлачио карактер нове Југославије и указао на тај моменат јединства, на то да је ваша револуција

³⁵ Мисли се на Титов говор од 27. априла 1950. у Народној скупштини (*Борба*, 28. април 1950.)

остварена у току НОБ. Ја бих због тога био слободан да поставим ово питање: Ваша оцена ситуације у Кореји је да је то облик сукоба између двеју империјалистичких сила; међутим, претпоставимо да Совјетски Савез нападне Финску, Норвешку или Шведску, -да ли би Југославија, као чланица Уједињених нација, била спремна да прими на себе део своје одговорности у одбрани тих земаља против агресије Совјетског Савеза?

Тито: Знам у чему је суштина питања. Основно је питање о Кореји; због чега је такав наш став у погледу Кореје? Ми нисмо нигде негирали, иако нисмо ни казали, да агресија није дошла са Севера. Али је питање, узевши у обзир положај у коме се налази нова Југославија, да ли је требало да ми заузмемо овакав или онакав став у Уједињеним нацијама. Ја мислим да је, с обзиром на наш положај, заузет одговарајући став и да је наш став тамо доста јасан. Кардељ је то у својој задњој изјави изнео. Али је питање опортуности да човек заборави на све оно што је било и да формулише садашњу ситуацију у Кореји. Јесте, у Кореји је постојао сукоб између двеју великих сила, он се и сада даље продужава у оружаном конфликту. Совјетски Савез не ратује, али ратују Севернокорејци за њега. Али, ми ту нисмо могли потпуно да негирамо одговорност и Америке што је дошло до сукоба у Кореји, јер је она фаворизовала онај најреакционарнији режим у Јужној Кореји који никакве подршке свог народа није имао. Ми стварно морамо поставити чињенице онако какве су биле и какве јесу данас.

Друга је ствар сада питање једне нове агресије. Кореја је, односно политичка ситуација у њој, продукт нерешених међународних питања после овог рата који је завршен. Са Финском, Норвешком, Шведском и Југославијом није тако. То није једнако. Оне су независне земље, немају у себи никакве окупаторске трупе, немају ничег са међународним уговорима у погледу њих самих. Према томе, агресија против такве једне земље била би, јасно и гласно, с наше стране осуђена као агресија. Ми смо већ неколико пута истакли да смо против сваке агресије ма са које стране она долазила. Према томе, кад би ствар била јасна да је агресор тај и тај, нема никакве сумње какав би био наш став. Да ствар буде јаснија, ми нисмо одобрили тај поступак Северне Кореје и наш став се, према томе, јасно види.³⁶

³⁶ Реч је о Корејском рату који је почео 25. јуна 1950. нападом Северне Кореје на Јужну Кореју. Снаге Северне Кореје биле су помагане од комунистичких сила Кине и СССР-а, док су Јужну Кореју помагале капиталистичке силе на челу са САД. Корејски рат је био полигон борбе интереса супротстављених табора Хладног рата и представљао је први велики сукоб ове врсте. Отуда и наведени став Југославије према овом рату као „империјалистичком“. Политика Југославије се после раскида односа са СССР-ом 1948. полако кретала ка неутралности у односу на супротстављене блокове. Према избијању рата у Кореји Југославија је, с обзиром на специфичан политички положај у то време, имала посебан однос. Наиме, по речима Дарка Бекића: „Док је у целом свету завладала озбиљна забринутост... због могућности избијања светског рата, у Београду свима је

Филипс: Имамо само једно мање питање. Ми смо посетили Казнени завод у Сремској Митровици и видели смо читав низ осуђеника. Нисмо имали времена да улазимо у детаље како је и зашта ко осуђен, али смо приметили једну ствар-да ухапшеници примају процес васпитања као такав и вероватно да он има успеха. У вези са читавом овом демократизацијом у привреди неће ли влада размотрити могућност неке амнестије за ове људе.

Тито: То се код нас свакодневно ради, врши се пуштање индивидуално и у групама, а исто тако се даје и амнестија скоро сваке године, па ће бити и ове. Ја мислим да нигде није онај ко је на робији тако сигуран да ће изаћи ван, као што је у нашој земљи.

Кидрич: И крупни ратни злочинци, осуђени на по двадесет година, излазе за две до три године.

Билас: Прошле године смо пустили до око десет хиљада.

Тито: И опет је у виду амнестија. Код нас је потребна минимална гаранција од затвореника да неће бити друштвено опасан, па да иде на слободу. Јер, држави није у интересу да храни људе унутра, у затвору.

Билас: Ми смо хуманисти у томе...

Тито: Понекад је сувише благо, али ми можемо то, показало се као добро...

Ватсон: Ми смо овде дванаест дана и видели смо да овај режим има довољну подршку народа, и сељака и радника, тако да таква амнестија не поставља никакву опасност.

Билас: Интересантно је да од седам хиљада пуштених скоро нема ниједног случаја да се неко држи рђаво на терену. Мислим на оних седам хиљада тежих, пошто је од десет хиљада пуштених три хиљаде лакших криваца.

Ватсон: Морам вам рећи искрено једну ствар коју смо приметили. Видели смо приличан број младих људи у затвору. Видели смо неке који су већ одлежали пет година, а осуђени су на 10-15 година. Младост је увек таква да тражи одушке. Код нас је такав случај да су на универзитету, кад је лабуристичка влада, већина конзервативни и обратно.

Тито: Нису то све политички кривци. Код нас је страшна чињеница да је међу младим људима у току рата било доста ратних злочинаца, кољача, усташа.

лакнуло. Било је коначно јасно да, у новонасталим околностима, бар привремено, напад на Југославију не долази у обзир.“ (Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi s velikom silama 1949-1950*, Zagreb 1988, str. 133.). У наведеном контексту треба сагледати и Титов опрезан и сталожен, али јасан и конкретан одговор на питање британских лабуриста.

Ћилас: Има и нешто мало политичких.³⁷

Ватсон: Колаборационисти?

Тито: Нпријатељ је успевао, усташе у првом реду, да тако рећи децу увлачи у злочине. И сада они одговарају за своја дела...

Кидрич: Рецимо, има код нас осуђених младих људи који су заслужили вешање. Извршили су по десет-петнаест убистава, а нису добили вешање него робију.

Ћилас: Због саме колаборације нико није добио пет година... Треба-ло је да се заинтересујете за два три случаја, да узмете материјал, па бисте видели о чему се ради.

Филипс: Ја сам рекао зато што су то млади људи.

Тито: Па ипак зависи од њиховог држања унутра како ће дуго остати у затвору...

Ћилас: Незгода је у томе што, уколико су то људи са по неколико убистава, држава мора да води рачуна и о оним породицама које су страдале од тих људи, мора да води рачуна и о јавном мишљењу. Држава у том погледу има страховито тешке обавезе, ако га пусти...

Ватсон: Ми смо поставили уопште питања у том смислу, али кад је у питању злочин, убиство, онда ту нема...

Ћилас: За колаборацију више нема никог у затвору.³⁸

Ватсон: Млади човек с којим смо ми разговарали тврдио је да није убио никог.

Тито: То сваки робијаш каже.

Ватсон: Једна од најлепших ствари које смо видели, био је дом културе у Митровици. То је била зграда коју су тако лепо украсили баш ти сами затвореници. Не би ли било боље да се води политика ослобађања тих људи и одашиљања у фабрике у којима немате довољан број техничара и стручњака, да они даље наставе ту ствар, јер, као што је Маршал рекао, биће прилично тешкоћа у томе док сами радници не буду управљали предузећима.

³⁷ У ово време био је активан затвор за политичке затворенике на Голом отоку. У њему су казну издржавали затвореници осуђени за различите врсте сарадње са Информбироом, а степен прогона „информбирооваца“ достигао је тада свој врхунац. У разговорима се они не помињу, нити британски лабуристи постављају питања у вези са њима.

³⁸ Ова констатација је само делимично тачна. Детаљније видети: Srdan Cvetković, *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944-1953*, Beograd 2006.

Тито: Па, свакако да ћемо их ми узимати на радове, али ако је неко био осуђен за саботажу, не можемо га поново узети у фабрику.

Ватсон: Ја опет желим да кажем, да је политички ред овде толико јак, да би се то могло; -уколико ви то желите да примите као комплимент, а ако не желите то је друга ствар. Ми смо разговарали са свим људима и нас је изненадило како они говоре о режиму.

А сама чињеница да сте ви нама дозволили долазак овамо, ваш позив и ваша спремност да нас примите вреди вам више него дванаест месеци било каквог пропагандног рада.

Тито: То је тачно. Иначе, код нас је главни критериј за оцену наших затвореника не како они говоре, него како раде. Ако неко добро ради, то се узима као основно мерило за његово пуштање на слободу без обзира на пресуду. Ми имамо велике групе, по неколико хиљада људи, на разним радовима и већина тих људи иде или ће ићи кући кад радови буду завршени. А један покварењак не може дуго добро радити да би се показао и на тај начин прикрио. На раду се најбоље види да ли он жели добро овој земљи или не. Зато је то нама главни критериј.

Филипс: Мене интересује питање да ли ви те високо квалификоване инжењере, архитекте и техничаре употребљавате и за радове изван казног завода. Ми смо посетили Железник и видели смо да статистички прорачуни нису били добро изведени, да су стубови притисли под и да се он искривио итд. У казном заводу сазнали смо да је ону салу пак радио један архитекта одатле. Изгледа, према томе, да би се вама исплатила та употреба.

Тито: Употребљавамо их и они у фабрици, као слободни људи, издржавају казну. Али хтео бих казати и то, да смо ми Железник радили на брзину, да је он за неколико месеци био готов.³⁹ А тамо је било мочварно тло. Тачно је даје неке ствари потребно исправити, али је углавном добро урађен.

Билас: Углавном је добро направљен, великих грешака није било.

Ватсон: Једна од највећих ствари које смо видели у Југославији то је ентузијазам радника. То је ствар која је мене највише импресионирала. Ја сам присуствовао свечаности избора управног одбора и предаји предузећа радницима и видео сам тај ентузијазам, а осим тога видео сам и ентузијазам радника на раду. Али, то није довољно. Јер кад човек као ентузијазист приђе послу, а није довољно стручан, може да направи велике штете. Зато се и поставља питање тих старих стручњака. Друг Билас је објаснио да их у Југославији није било, да су били странци као стручњаци итд. Ми смо због

³⁹ Мисли се на изградњу насеља Нови Железник.

тога ово питање и поставили. Посебно је питање и постављање радника за директора. Несумњиво да он има огромно одушевљење и љубав за посао, али он нема довољно тог техничког знања, без кога он не може да развија и ствара путеве за остварење те иницијативе за производњу, за шта је друг Ђилас рекао да је главни моменат у изградњи социјализма.⁴⁰

Ђилас: Остаће генерални инжењер и управни одбор, а директор ће нестати.

Кидрич: Тако је...

Ђилас: Тако да је ова форма директора била за нас упориште у једној фази, а сада нам више неће директор бити потребан.

Филипс: Ми пратимо са огромним интересовањем овај процес демократизације у производњи код вас. Зато што ми то питање код нас још нисмо решили оно је за нас драгоценост.⁴¹ Међутим, поставља се друго питање, и то врло крупно. Да ли сте ви потпуно уверени да ћете моћи, у светлу свих ових чињеница и с обзиром на ситуацију у којој се налазите, с обзиром на тешкоће које су пред вама, да ли ћете моћи да исхраните ваш народ и да у њему одржите онај степен одушевљења који постоји сада? Јер сви напредни режими оснивају се на одушевљењу маса, али основна ствар за то је-исхрана. Оног тренутка кад се тај ентузијазам изгуби, онда је изгубљено све. Ми смо, с наше стране, прилично забринути како ћете ви све те тешкоће успети да савладате.

Тито: /у шали/ Немојте тражити сувише намирница кад будемо извршавали уговор. /смех/

Ђилас: Дајте на кредит и то на дуг рок. /смех/

Тито: Правилно је то питање. То није лака ствар. Ми схватамо сву тежину тога, али ми ипак рачунамо на извесно разумевање на страни, као на пример у Енглеској са којом имамо трговинске односе, рачунамо да ће се узети у обзир наше тешкоће и да се неће десити, као што је то понекад

⁴⁰ У ово време долази до првих корака у изградњи система радничког самоуправљања које ће обележити целокупну даљу историју социјалистичке Југославије. За разлику од совјетског државног „административног“ социјализма, Југославија је почела да изграђује своју верзију слободног социјализма, као својеврсну алтернативу совјетском. Овај процес је започео током 1949. давањем иницијативе радницима у производњи (стварање радничких савета) и преношењем овлашћења са више на ниже органе. Радничко самоуправљање је добило законску потврду 27. јуна 1950, доношењем Основног закона о самоуправљању, а законским Упутством од 22. јула регулисани су први општи избори за радничке савете.

⁴¹ Лабуристи су у периоду 1945-1951. били на власти у Великој Британији. За то време они су спровели низ реформских социјалистичких мера: национализацију кључних државних индустријских грана, интервенционистичку економску политику, реформу у сфери здравства и др.

био случај, да се на то није обазирало. Ми се надамо да ћемо наићи на разумевање.

Филипс: Јесте ли ви уверени да ћете савладати све тешкоће?

Тито: Стопроцентно.

Билас: Само је питање када.

Тито: Ја се слажем да је то за ваше појмове несавладљива тешкоћа у којој се ми налазимо. За ваше услове. Али треба имати у виду другу ствар-да нама никад није било лако и да наш народ разуме кад му ми кажемо да треба напрегнути све силе. Јасно је да народ мора огромно да жртвује, јасно је да народ огромно даје, али он има перспективу, он зна да ће му 1951. још бити тешко, али и то да ће му 1952. и 1953. бити много лакше. Перспектива је да иде ка бољем, а не ка горем. А ако дођу непредвиђене и још веће тешкоће, онда ћемо се обратити, па да нам он помогне.

Филипс: Дакле, ваша је перспектива за пораст животног стандарда у 1952. и 1953. години? Колико ја видим, то је основно питање у вашем Петогодишњем плану и сада у привреди изравнати баланс у вашој економији, то јест између капиталне изградње и производње добара за широку потрошњу. Међутим, ми смо такође приметили да је капитална изградња код вас на неким пољима обустављена баш услед недостатка сировина које се могу довозити из иностранства. Сада се поставља питање, да ли сте ви извршили научну ревизију вашег Петогодишњег плана, тако да се тај баланс поново успостави, како животно стандард код вас не би опадао?

Тито: Морам да кажем да се код нас стално врши анализа, не врши се периодично.

Билас: Не држимо се као пијан плота.

Тито: Наиме, ми смо кад је прошао онај период од 7-8 месеци у коме смо морали да се осигуравамо на другој страни, одложили мало ону капиталну изградњу која је ишла на уштрб животног стандарда, а дали приоритет тешкој индустрији и рударству, једном речју ономе што је темељ индустријализације у једној земљи-електрификацији, тешкој индустрији и рударству. Рударству због тога да бисмо имали за нас довољно сировина и зато да бисмо могли извозити, а тешкој индустрији због тога да бисмо што пре стали на сопствене ноге бар код кључних грана.

Ватсон: Исто тако, с обзиром на погоршање међународне ситуације, несумњиво да и питање наоружања утиче?

Тито: Могу вам ту рећи да је нас то прилично погодило, јер смо морали велики део одвојити баш у ту сврху одбране наше земље. Јер, ми морамо бити обезбеђени са те стране.

Ђилас: Ако буде рат, у Европи ћемо се само ми и Енглези добро тући и нико други.

Филипс: Има ту много истине.

Ђилас: То ја кажем у шали, али то је истина.

Ватсон: Ми смо за ових дванаест месеци обишли прилично земаља и стекли мишљење да ће се Југословени тући боље него и Швеђани, Финци, Немци, Италијани.⁴²

Ђилас: Само немојте да вам Италијани буду савезници, тешко вама ако вам они буду савезници. /смех/

Ватсон: Желео бих само да кажем, у вези с првим питањем, да је на нас оставио велики утисак пријатељски став на сваком кораку, а нарочито на састанцима које смо имали у извршном одбору Народног фронта.⁴³ Ми смо, као што је рекао Маршал претставници једне велике Партије, ми имамо скоро исто толико чланова колико има и ваш Фронт и ми смо у Југославији гледали, слушали и били саслушани; ми ћемо код куће рећи шта смо овде видели, рећи ћемо да смо били у фронту, да смо разговарали с маршалом Титом, да смо обишли ваше фабрике и упознали ваше људе. Да ли имате конкретне сугестије шта бисте желели да пренесете нама тамо?

Тито: Ја не бих хтео сугерирати ништа. Најбоље је да се тамо објективно каже шта се овде видело, шта сматрате позитивним, а исто тако и оно што се вама не свиђа, ако има таквих ствари. Али, једно бих хтео рећи. Кад сам казао да је нама врло драго што сте дошли, што су дошли претставници једне највеће радничке организације у Европи, једне компактне организације радничке класе, нисам мислио само да је ствар у томе да се с времена на време дође код нас и погледа шта ми радимо. За нас је врло важно и нас много интересује развитак у Енглеској. На пример, ми са великом пажњом пратимо ваше напоре у погледу национализације, нарочито тешке индустрије челика и гвожђа, јер је то ипак један велики корак напред. Нама ће бити врло драго и ми ћемо у сваком погледу помоћи, радоваћемо се ако ви будете могли да се користите извесним искуствима која ми стичемо. Јер, код нас је друкчије него код вас. Ви имате јаког противника који се тамо опире и код вас је много теже.⁴⁴ Ја не инсистирам на томе да се нешто одавде на другу страну преноси шаблонски, јер су услови на другој страни, конкретно у Ен-

⁴² С обзиром на тадашње политичке околности, претпостављамо, иако се о томе не говори отворено, да би заједнички непријатељ у евентуалном рату био СССР.

⁴³ Народни фронт Југославије (НФЈ), основан 1945, је представљао специфичну политичку организацију послератне Југославије која је обухватала различите политичке елементе друштва, од појединаца, преко бројних антифашистичких и друштвено-политичких организација, до остатака предратних грађанских странака. НФЈ је 1953. прерастао у Социјалистички савез радног народа Југославије (ССРНЈ).

⁴⁴ Мисли се на противника у оквиру парламентарног система, на политичког противника.

глеској, другачији. Али, ја сам уверен да Лабуристичка партија има чврсту намеру да иде у правцу социјализације индустрије, јер је данас гро стано-вништва радничка класа и било би нелогично да индустрија не буде у њеним рукама. Како ћете ви то радити и да ли ће то ићи брже или спорије, то је друга ствар. Само кажем, да ми имамо интереса да везе између енглеске радничке класе и наше радничке класе буду што тешње, без обзира на то да ли се ми у овом или оном слажемо или не. А има много ствари у којима се можемо сложити. Једно од најважнијих питања је питање борбе за равноправне односе између великих и малих земаља, између радничке класе велике земље и радничке класе мале земље.⁴⁵

Ја нећу овим да кажем да се у Енглеској у пуном замаху иде у социјализам. Јер, кад би то био случај, онда тамо не би постојао капитализам. А тамо је капитализам. Ја отворено говорим и мислим да ми нећете замерити. Ја знам да би тамо ишло много брже да не постоје две партије: конзервативна која заступа интересе грађанских елемената, и лабуристичка-која иде путем реформи и у правцу социјализације разних грана.⁴⁶ Без обзира на то ми можемо наћи додирне тачке у многим стварима и можемо међусобно да се разумемо. Дакле, ми гледамо више широкогрудно него што би то неко претпостављао за једну комунистичку земљу.⁴⁷

Хтео бих још да подвучем да ће наш пут у социјализам много помоћи на Западу, не само нама него и другим земљама, и ми баш зато и хоћемо да покажемо како изграђујемо социјализам. Буржоазија се онда неће толико плашити социјализма, као што је то раније био случај до наше практичне примене, јер ће много лакше разумети извесне мере. Ја видим да се данас о социјализму говори много слободније него пре пар година.

Билас: Види се да ни ђаво није тако црн, као што га сликају. /смех/

Филипс: Године 1946. Стаљин је изјавио да постоје два пута у социјализам: њихов и наш. Али, упркос свега чинио је све да успори наш пут...

Билас: Богами, њихов није много бржи од вашег.

Тито: Хтео бих једну ствар да кажем, да се ми врло често, кад је реч о енглеској комунистичкој и лабуристичкој партији, питамо шта је то што држи тако огромне масе у Енглеској у Лабуристичкој партији и зашто оне не иду у комунистичку. И налазимо одговор: значи да енглеска радничка

⁴⁵ Овде је Тито, на опрезан и незваничан, идеолошким речником обојен начин позвао Британце на међудржавну политичку сарадњу.

⁴⁶ Од Првог светског рата у Великој Британији се на власти смењују две најснажније и највеће политичке партије, Лабуристичка и Конзервативна. У време лабуристичке посете Југославији Лабуристичка партија је била на власти.

⁴⁷ Тито овим истиче да су југословенски комунисти променили начин мишљења, тј. одбацили идеолошку ригидност и да су тиме спремни на ближу сарадњу са Западом.

класа није некаква заостала маса. Она има огроман пут историског развика, она се развијала у земљи у којој се индустрија најпре почела развијати. Значи да је та радничка класа дошла до убеђења да њој више одговара овај пут у социјализам. Она је сада социјалистичка, али је узела други правац. Према томе, потпуно је погрешно што енглески комунисти хоће шаблонски да преносе нешто са стране и у томе је разлог што они тамо немају никога.⁴⁸

Филипс: Комунистичка партија је једна конспиративна група. Главна снага Лабуристичке партије је та да су њени корени...

Ћилас: Да, не може једно од другог да се одвоји.

Ватсон: Наша основна концепција је да изградимо такав друштвени поредак у коме ће радник за својом машином дати максимум свог техничког знања, максимум напора и то на бази пријатељске дисциплине, а да оног тренутка кад напусти рад буде потпуно слободна личност. То је основни циљ нашег схватања социјализма и надам се да и ви желите да идете тим путем.⁴⁹

Ћилас: Јесте, то је по Марксу.

Ватсон: Ми не знамо Маркса, али ми хоћемо да наш човек, кад напусти посао, може да буде потпуно слободан, да може грдити кога хоће, или навијати за кога хоће.⁵⁰

Филипс: Ми нисмо партија која се заснива на марксистичкој идеологији, али сви ми прилично познајемо марксизам.⁵¹ На пример, у нашој влади прличан број министара студирала је поред осталих ствари и маркси-

⁴⁸ Ова Титова констатација је вишеструко важна. Критиком политичког приступа британских комуниста, оправдава се и признаје систем парламентарне демократије као легитиман и историјски оправдан како би се показао веома висок степен спремности на сарадњу једне комунистичке партије из једне социјалистичке земље и система. Такође, разумевањем и одобравањем политичког става енглеске радничке класе жели се нагласити потреба за оправдањем права сваког народа и друштва на сопствени пут у социјализам, па макар то био и пут у оквирима парламентарне демократије. То је управо најважнији став југословенске међународне политике у ово време, сопствени пут у социјализам.

⁴⁹ Овим ставом Сем Вотсон наглашава да је лабуристичка борба за социјализам искључиво везана за парламентарни систем демократије, вероватно дајући притом, опрезно, могућност југословенским комунистима за евентуални постепени прелазак на парламентаризам западног типа.

⁵⁰ Док Милован Ћилас изречене ставове покушава да веже за идеологију и идеолошки систем, Сем Вотсон је јасан и недвосмислен у опредељењу за систем парламентарне демократије западног типа.

⁵¹ Овом констатацијом Морган Филипс очигледно жели да нагласи политичку разлику између грађанске левице, којој припада Лабуристичка партија, и комунистичке левице идеолошких система, какав је био југословенски, а којима је припадала Комунистичка партија Југославије (КПЈ). Из наведеног се може тумачити и питање разлике у политичком приступу између две партије.

зам. Ми видимо овде код вас да се ви прлично чврсто држите филозофије XIX века. Мислим на критику капитала.⁵² Међутим, друг Ђилас употребио је у једном од својих првих излагања изразе вредност и вишак вредности. По нашем мишљењу облик вишка вредности не постоји у једном социјалистичком друштву.

Ђилас: То је погрешно преведен мој израз, то је грешка преводиоца који је израз вишак рада превео са „вишак вредности“. Али, ја то нисам побркао.⁵³

Филипс: Ја поново инсистирам на томе да вишак вредности не може да постоји у социјалистичкој економији.

Ђилас: Али постоји вишак рада и постојаће и у комунистичком друштву.

Тито: У првој фази...

Ђилас: Да, то важи за све друштвене облике.

Тито: Иначе, друштво не би могло ићи напред.

Филипс: /Насмејавши се/ Ја се само шалим...

Ђилас: Гледаћу да вратим истом мером. /смех/

Ватсон: Једна од ваших карактеристика је и у томе што се ви налазите пред тешкоћама пред којима се никад у историји није налазила ниједна земља. Ви се трудите да изградите социјализам, а с друге стране да дајете највеће плате, да дајете највеће социјално осигурање, да градите социјализам на плишаним фотелјама.

Тито: Ми смо већ хтели мало да покажемо шта бисмо желели, да наши људи виде шта носи социјализам.

Ватсон: Али то с друге стране изазива читав низ чињеница о којима треба добро размислити. Ваше тешкоће су и у томе што ви хоћете такве високе ствари да створите за које радници треба да се боре, али њихов састав је такав да су неки сасвим сирови, полуписмени људи.

Тито: То је основна тешкоћа код нас.

Ватсон: Једини пут је, ја то говорим као стари радник,⁵⁴ да се да максимум слободе народу, јер се без тога неће моћи да развије иницијатива.

⁵² Овим се по свој прилици жели истаћи политичка анахроност југословенског система који се још увек у многим стварима држи идеологије и праксе совјетског система.

⁵³ За сада не можемо са сигурношћу утврдити где и када је Милован Ђилас погрешно у наведеној терминологији. Пошто је у ранијим текстовима, који су нама познати, углавном правилно користио наведене термине, могуће је да се заиста ради о погрешном преводу.

⁵⁴ Сем Вотсон је у младости, пре уласка у политику, радио као рударски минер.

Тито: Ја се ту мало не бих сложио. Ми нисмо нека индустриска земља, индустриски развијена земља. Ми смо до недавно живели још у врло суровим условима балканске заостале земље. Не може се истом мером мерити давање слободе рецимо у једној далеко развијенијој земљи и у једној заосталој земљи где су сви могући инстинкти. И баш та заосталост често нам, и против наше воље, намеће извесну суровост, мислим суровост према вашем гледању. Али, кад је она потребна! Ја сматрам читаву земљу једном школом, а у школи мора постојати извештан минимум дисциплине. Ми у њој преваспитавамо људе.⁵⁵

Ћилас и Кидрич: Ово је добро...

Тито: Чим степен тог васпитања буде боље напредовао, тим ће мање бити потребно да се употребљавају нека средства која нису само васпитна. А ми бисмо сви желели да то буде већ сутра.

Ватсон: Нажалост, око Југославије се догађају многе ствари за које она није одговорна.

Ћилас: Не можете ви демократију дати информбироовцима који су страни агенти и хоће да диведу страну силу. Не можете, па какокод окренете.

Филипс: Ми нисмо мислили у том смислу.⁵⁶

Тито: Да допуним Ћиласа...

Ћилас: Слажемо се ми ту с њима.

Филипс: Ваше искуство, ваша револуција има специфичан карактер /понавља ранију тезу да је то револуција која се остварила у условима Ослободилачког рата/. Ја не знам да ли ће иједна европска земља моћи да прође истим путем којим сте ви прошли. Али, ако нема такве земље у Европи, има таквих земаља у Азији које могу тим путем проћи и на које ваш пример може огромно да утиче. Ваш пример за њих може да буде огромно искуство за борбу и њихово ослобођење. А Азија је континент који је од огромне важности за одржање мира у свету. Због тога је потребно да она има један

⁵⁵ Овде видимо да на ново, заобилазно инсистирање Сема Вотсона на парламентарној демократији, Тито пажљиво и аргументовано, али, одлучно, ипак, одбија такву могућност у Југославији. Овде се, такође, види и Титово схватање историјских прилика, начин мишљења и степен идеолошке тврдокорности.

⁵⁶ Милован Ћилас овде очигледно жели да скрене причу на спољну политику и да је удаљи од осетљиве теме власти. Сем Вотсон га, ипак, исправља и прећутно потсећа да се тема односила на питање парламентарне демократије и евентуалне могућности да она заживи и у Југославији.

пример који се успешно остварио, како би се и азијске земље могле коначно ослободити притиска империјалистичких сила.⁵⁷

/Друг Ђилас-предлаже да се погледа коминике који су гости припремили као своју изјаву за штампу коју ће дати приликом одласка из Југославије, па каже да се с Ватсоном слажемо, уз оно објашњење које је дао друг Тито/

Ватсон: Углавном бих хтео да извучем закључак да постоји могућност за измену мишљења између наше партије и вашег Народног фронта, између наших и ваших синдиката, између нашег и вашег радничког покрета-прво у стварима од општег значаја, а затим о техничкој помоћи и измени техничких искустава.

Тито: Јесте, у томе правцу треба радити. Ја се слажем.

/В. Дедијер затим преводи текст коминикеа/

Тито: Добро је.

Ђилас и Кидрич: Добро.

У току вечере друг Тито је наздравио гостима следећим речима:

-Дозволите да са неколико ријечи наздравим нашим гостима. Они су имали прилике да виде код нас све наше напоре које чинимо да бисмо остварили бољи живот нашим народима. То је прво што сам хтео да истакнем. Друго, они су се могли код нас увјерити да ми немамо шта да кријемо, да ми нисмо земља која неком прети агресијом, како нас оптужују. Ми желимо мирну изградњу социјализма, мирну изградњу своје земље. И, као што сам већ подвукао у току разговора, наша је жеља била да претставници највеће радничке партије у Европи дођу код нас, да би видели ствари на лицу места и могли пред енглеском радничком класом бити тумач тога што су видели у нашој земљи, да би могли рећи да народи Југославије желе да живе у најбољим односима са свим земљама, безн обзира на системе унутрашњег уређења.

Ми не кријемо да имамо велике тешкоће у својим напорима, да наилазимо на неразумевање у иностранству, не само на Истоку са кога нам је много тешкоћа задато, него понекад и на Западу. Ми често можемо да читамо у штампи или слушамо преко радија да се још увек и на Западу, где прогресивно јавно мишљење гаји симпатије према нашој земљи, изражава извесна сумња у нашу вањску политику и нашу државу. Та сумња произилази

⁵⁷ Претпостављамо да се овим хтело рећи да југословенски замишљени модел социјалистичког друштва, ипак, не може да заживи у Европи. Занимљиво је да лабуристи Југословене упућују на сарадњу са земљама „трећег света“, односно на неутралистичку спољну политику коју ће Југославија у наредним годинама успешно развијати.

отуд што смо ми икс пута казали да се нећемо одрећи нашег социјалистичког пута, да се нећемо одречи наше идеје, то јест идеје изградње социјализма, да ми остајемо какви јесмо, да остајемо комунисти, и да је једина разлика у томе што ми имамо други, свој пут, различит од пута Совјетског Савеза и других земаља с њим у суседству.

Једна од тих карактеристика нашег специфичног пута у социјализам јесте и наша вањска политика, то јест чињеница да ми желимо и сматрамо могућним да живимо у најбољим односима са свим земљама које су пријатељски наклоњене према нашој земљи. Ја сматрам да овај долазак претставника Лабуристичке партије код нас има и у погледу зближења народа Енглеске и народа Југославије велики значај. Мислим да је сада најважнији задатак који стоји пред свима нама, и пред енглеским народом и пред свим прогресивним људима света, и пред нашом земљом, да се боримо за мир.⁵⁸ Ми не мислимо да се боримо за мир сакупљајући потписе, јер је то све скупа једна формалност која не значи ништа. Ја мислим да је најбољи начин борбе за мир у томе да се тражи и успостави између људи и појединих земаља међусобни контакт и разумевање специфичних услова сваке земље посебице, уз отклањање свега онога што може идаљавати људе уместо да их зближава.

Југославија нема намеру, и то је икс пута већ изражено, да приступи било каквом блоку, али то не значи да Југославија неће увек помагати сваку акцију која ће ићи за учвршћењем мира у свету, за тим да народи сами одређују своју судбину у свакој земљи.⁵⁹

Дижем ову чашу за срећу и напредак народа Енглеске, за успех енглеске радничке класе, са жељом да постигну све оно што себи најбоље желе.

На здравицу друга Тита одговорио је Ватсон следећим речима:

-Најпре бих хтео да захвалим на пријему на који смо наишли, а нарочито оним људима који су служили као тумачи за време састанка. Мислим да смо ми у вашој земљи направили не само приличан број личних пријатељстава, него да смо исто тако створили и основу за будући наставак разговора и преговора. Конкретни резултати ове наше посете донеће плодове тек кроз извесно време, уколико будемо одржавали везе једни с другима. Ми у Енглеској чинићемо све са своје стране да помогнемо Југославији у овом периоду извесних економских тешкоћа у којима се она налази. Мислим

⁵⁸ У овој изјави се, очигледно, види дискретно упућен позив Великој Британији на сарадњу на пољу спољне политике. У томе би, вероватно, требало тражити и смисао позива британским лабуристима да посете Југославију.

⁵⁹ Овде се отворено објашњава југословенски спољнополитички став и потврђује претходно изражена жеља.

да делегација може да буде потпуно искрена и да каже да ми напуштамо Југославију обogaћени много више него кад смо дошли. Дискусије које смо имали са Извршним одбором Фронта не само да су нам много откриле, него су нам дале и многе информације. Једна од најбољих карактеристика тих разговора јесте да је постојала искреност на обема странама. Није било никаквих покушаја са југословенске стране да се пред нама скрију економске тешкоће у којима се земља налази, није било никаквих покушаја да се пред нама скрије циљ за који се земља бори. И баш због те чињенице што смо ми третирани као интелегентна људска бића /иако ми никад нисмо читали Маркса, ми га ипак знамо/, баш због тога ми хоћемо да изразимо нашу најдубљу захвалност Извршном одбору Народног фронта, а надамо се да ће резултат наше посете бити једна реципрочна посета претставника Фронта Енглеској.⁶⁰ Такође желим да захвалим Маршалу лично за време које нам је поклатио вечерас. Ми врло добро знамо да сте Ви ванредно заузет човек, али сте Ви и поред тога одвојили мало времена и за нас. Ми сматрамо да је вечерашња дискусија била врло корисна.

Ми не мислимо да кажемо да смо за ових дванаест дана научили у Југославији све што треба. Али ми осећамо да смо ту схватили једну ствар, схватили смо једну ствар која је нама заједничка, а то је-да се боримо за социјализам без спољног мешања. Ми желимо да изграђујемо социјализам код нас и то на наш начин, а ви желите на ваш начин. Утолико можемо да помогнемо један другом, у пријатељском духу. Ми се налазимо на главној струји напретка човечанства. Ми на Западу имамо друге концепције о социјализму, углавном због наше⁶¹ Тиме се, међутим, нама не даје право да критикујемо Југославију, али нам се даје могућност да укажемо могућност уколико се она тражи. Ми мислимо да имамо много да научимо од вас, али бисмо волели да и ви мислите да имате од нас нешто да научите. Ми сматрамо да је динамика совјетске револуције сада већ издала ствар радничке класе и уместо да води социјализму води национализму. То је неизбежни резултат војне диктатуре. Ми мислимо да одамо поштовање социјализму, али оном који поштује људске слободе. У том процесу тактика игра огромну улогу и ја мислим да се Југославија може помоћи проучавањем тактике, специјално на Западу, у циљу давања помоћи /?/.

⁶⁰ Овде треба нагласити да британски лабуристи упућују позив Народној фронту а не КПЈ. Разлог у томе се може тражити у чврстом опредељењу лабуриста за парламентарну демократију, а пошто је Народни фронт колико толико потсећао на неку врсту политичке организације парламентарног типа, јер је у себи садржавао и представнике остатака старих грађанских партија, док је КПЈ држала апсолутну власт, позив НФ-у се може тумачити у светлу лабуристичког латентног „форсирања“ парламентаризма на рачун диктатуре једне партије.

⁶¹ Изостављено у документу.

Ја мислим да измена искустава, онога што сте ви овде и и тамо постигли, не може ни у ком случају да значи неко мешање у унутрашње ствари. Човечанство има задатак да оствари један циљ-планска привреда с једне и потпуно обезбеђење слободе личности, с друге стране. Свака нација која у том погледу успе да да изванредан допринос дала је допринос општој ствари. Ми смо за ових дванаест дана осетили, упркос разлике у мишљењима, упркос тешкоћама и разлици путева, да у Југославији постоји истинска жеља да се подигне појединац и да му се дају такве слободе и права какве никад у овој земљи није уживао.⁶² У Енглеској је за последњих осам месеци дошло до промене мишљења, у том погледу, о Југославији.⁶³ Ова наша посета и извештај који ћемо ми поднети помоћи ће нашем народу да се још боље упозна с Југославијом.

Ми се слажемо да је основна тежња човечанства мир, али да би се мир остварио велике силе морају на њему сарађивати. Ми смо убеђени, ма да можда немамо право, да сателитске државе око Југославије нису спремне да оставе Југославију на миру.⁶⁴ Ако историске чињенице доведу до тога да до те агресије против Југославије дође, ви ћете у енглеској радничкој класи збиља наћи једног пријатеља.⁶⁵

У ово доба сутра увече ми ћемо већ бити код куће. Из ове земље ми носимо многе пријатности, носимо собом не само мисао о економским тешкоћама које имате него исто тако и наду да ова посета може да буде претходница других посета, да сваки од нас да свој допринос, да може да докаже Европи да нема никакве запреке /?/ од тоталитаризма /?/.⁶⁶

У име Лабуристичке партије желим другу Маршалу и добро здравље и добру снагу у извршењу задатака који се налазе пред њим. Захваљујемо исто тако и члановима Извршног одбора Народног фронта за све оно што су учинили за време нашег боравка овде. Народима Југославије желимо све што је добро.

Завршићу речима једног енглеског социјалистичког песника /Мараса/- „Онај ко је чврст у пријатељству никад неће пропасти, и онај који

⁶² Кроз похвале југословенског друштва, лабуристи очигледно желе да понове свој став о могућој демократизацији Југославије по западном моделу.

⁶³ Из наведене изјаве видимо да је у Енглеској дошло до промене мишљења о Југославији од почетка 1950. године. Разлог томе треба тражити у чињеницама да је 1949. година била преломна за спољнополитички курс Југославије, затим све отвореније и одлучније југословенско удаљавање од политике СССР-а и постепено приближавање Западу, манифестовано и у наступима југословенске делегације у Уједињеним нацијама 1949. године.

⁶⁴ Ово је прва конкретна опаска лабуриста током овог разговора на спољнополитички положај Југославије.

⁶⁵ Ова изјава представља дискретан и обазрив наговештај британске помоћи Југославији у случају агресије од стране СССР-а.

⁶⁶ Изостављене речи и знакови интерпункције се налазе у оригиналном тексту документа.

изгледа да данас није успео: његово дело остаће живо, држаће људе и гониће их да поново покушавају да остваре то“. Због тога и ми треба да се боримо за побољшање односа између наших двеју земаља и уколико у томе успемо-ми ћемо успети у путу у социјализам.